

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).310](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).310)*О. С. Бакумов**кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ**ORCID: 0000-0002-4003-1974*ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЙНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Дедалі частіше у фокус уваги як науковців, так і практиків потрапляють питання правомірної діяльності держави, її органів та посадових осіб. З огляду на тривалий період застосування здебільшого недемократичних практик державно-політичного владарювання, саме правомірність та підпорядкована праву діяльність держави стає запорукою успіхів у проведенні реформ, у захисті прав людини, у поступальному розвитку суспільства. Задля цього держава має діяти не свавільно, а легітимно, відповідно до права, а тому має «встановити відповідні правові обмеження не лише щодо суб'єктів, які перебувають під її юрисдикцією (підвладних осіб), а й щодо самої себе, визначивши при цьому конкретну міру юридичної відповідальності за порушення таких обмежень» [1, с. 142].

Відповідно, дослідження специфіки юридичної відповідальності держави невідворотно породжує питання й про те, чим така відповідальність відрізняється від юридичної відповідальності інших суб'єктів права. У такий спосіб методологічно уможливується й об'єктивується необхідність підходу до осмислення держави як специфічного суб'єкта права, що зумовлюватиме специфікацію її відповідальності. Проте, як видається, самого суб'єктного «зрізу» такого дослідження явно не досить, адже в юридичній науці зазвичай специфікація юридичної відповідальності узалежнюється не лише від своєрідності правового статусу суб'єкта права, але і від тих конкретних видів юридичної відповідальності, що він її може нести.

Проблематика видового багатоманіття юридичної відповідальності держави стала предметом досліджень Ю.М. Андреева, І.А. Андреевої, Д.Г. Горбунова, Л.Г. Кухарської, О.Л. Львової, Н.М. Оніщенко, С.Б. Полякова, В.В. Романової, М.І. Скригонюка, О.А. Сунцової, С.М. Шабуневич та інших учених. При цьому закономірно, що «виняткового значення набуває не лише переосмислення базових доктринальних трансформацій у конституційно-правовій свідомості в контексті

сучасного конституційного розвитку України, але й наполеглива концептуальна розробка та поширення нової парадигми доктринального тлумачення» [2, с. 17] видів юридичної відповідальності держави з коректним науковим визначенням тієї ролі, яку кожен з цих видів має відігравати в єдиному механізмі юридичної відповідальності держави з метою взаємоузгодженості та запобігання ексцесам ухилення держави від відповідальності перед особою, суспільством чи іншими державами.

Мета статті полягає у напрацюванні моделі класифікаційної характеристики юридичної відповідальності держави.

Системність і чітка диференціація видів юридичної відповідальності необхідна для уніфікації та чіткого розмежування норм, що встановлюють відповідальність того або іншого виду в законодавстві [3, с. 8; 4, с. 8]. При цьому видами юридичної відповідальності в юридичній науці називають здебільшого відносно відокремлені підрозділи її системи, що володіють особливостями змісту і форми. Узагальнення вказаних особливостей і формує поняття «вид юридичної відповідальності» [5, с. 13]. Вважається, що для визнання елементу системи юридичної відповідальності її самостійним видом необхідною є наявність таких кваліфікуючих ознак, як: галузева специфікація норм, що встановлюють відповідальність; їх фіксація в текстах нормативних актів – джерелах відповідної галузі права; реалізація юридичної відповідальності спеціальними органами та посадовими особами; реалізація цих заходів у рамках певного особливого юрисдикційного процесу [6]. На наш погляд, зазначені ознаки не є досить достовірними з наукової точки зору, оскільки вони стосуються виокремлення видів юридичної відповідальності лише за галузевим критерієм і не враховують можливості позаюрисдикційної форми застосування юридичної відповідальності, а також зближення різних юрисдикційних процесів у межах різних галузей права. Натомість, на думку С.О. Лобанова, для відокремлення видів юридич-

ної відповідальності слід брати до уваги: 1) специфіку підстав, форм і заходів юридичної відповідальності та її нормативно-правове відображення; 2) наявність самостійного правопорушення зі своєю природою об'єкта; 3) специфіку механізму і процедур конкретизації і реалізації юридичної відповідальності [7, с. 45, 51]. При цьому класифікація видів юридичної відповідальності надає можливість: визначити зміст та сутність відповідальності; встановити взаємозв'язок відповідальності та державної діяльності; охарактеризувати форми відповідальності; встановити галузеву належність відповідальності; визначити взаємодію видів відповідальності; проаналізувати суб'єктивний склад відповідальності; визначити природу та її значення і в процесі регулювання суспільних відносин [8, с. 93].

Водночас, як засвідчує історико-правовий зріз дослідження видового розмаїття юридичної відповідальності держави, поняття видів цієї відповідальності за своїм змістом та обсягом не є статичною категорією. З плином часу, з ускладненням суспільних відносин, поступовою юридизацією цих відносин і держави, з утвердженням концепту демократичної правової держави види юридичної відповідальності держави дедалі більше диверсифікуються. Процеси такої диверсифікації також корелюють із загальноправовою тенденцією до галузевої диверсифікації систем права, з поступовим виокремленням нових галузей і підгалузей права, в рамках яких правомірно порушувати питання про відповідні інваріанти юридичної відповідальності держави.

Одночасно у юридичній літературі наголошується на пов'язаності юридичної відповідальності держави із процесом «конституціоналізації» багатьох прав людини та необхідності у зв'язку з цим в існуванні чітких критеріїв розмежування видів відповідальності держави [9, с. 15].

Безцінний досвід у сфері такого розмежування конкретних видів юридичної відповідальності держави в їх взаємній пов'язаності та узгодженості являє конституційна і законодавча практика зарубіжних країн, а так само й відповідні доктринальні напрацювання, зроблені в конституційно-правовій та в інших галузевих правових науках. Так, на конституційному рівні здебільшого фіксуються такі різновиди юридичної відповідальності держави, як конституційна (конституційно-правова), майнова (цивільно-правова) та міжнародна (міжнародно-правова) [10]. Конституційне закріплення зазначених видів юридичної відповідальності держави не відзначається одноманітністю і зазвичай обмежується вказівкою на види самої відповідальності держави або на окремі різновиди деліктів, суб'єктом відповідальності за які є держава. Утім, слід зазначити, що з огляду на бурхливу законотворчість, яка спостерігається

у сфері законодавчої, а не лише конституційної фіксації юридичної відповідальності різних держав, некоректно зводити всю палітру видів цієї відповідальності лише до конституційно закріплених. Зокрема, йдеться про законодавче закріплення відповідних правил і практики як адміністративної, так і цивільної відповідальності держави [11, с. 36–38]. Крім того, диференціюється юридична відповідальність держави залежно від застосування позасудового порядку та притягнення держави до відповідальності за рішенням адміністративного суду [11, с. 43]. Водночас власне судова практика диверсифікує режими юридичної відповідальності держави з метою забезпечення справедливого розподілу витрат з урахуванням дій постраждалої сторони [11, с. 41].

Нарешті, у розрізі юридичної доктрини питання видового розмаїття юридичної відповідальності держави розв'язувалося в контексті концепцій відповідальності держави: публічно-правових, приватноправових та змішаних. При цьому представниками першої групи були здебільшого прихильники теорії суспільного договору, суб'єктивного права та публічної відповідальності. Друга група репрезентована вченими, які дотримувалися теорій позаконтрактної вини та концепції професійного ризику. Тим часом третя група складалася з прихильників теорій морального обов'язку та справедливості [12, с. 72].

У зв'язку з процесами глобалізації та появою наддержавних міжнародних утворень, яким делегована частка державного суверенітету, а також з поступовим виходом індивіда до числа суб'єктів міжнародного публічного права видове розмаїття юридичної відповідальності держави стрімко зростає, а межі між власне внутрішньонаціональною та міжнародно-правовою відповідальністю держави втрачають чіткі межі.

Д.Г. Горбунов узагалі пропонує виокремлювати два основні види відповідальності держави перед громадянином: позитивну та юридичну відповідальність. При цьому під першою він розуміє політичну, моральну відповідальність представників держави. Натомість суб'єктами юридичної відповідальності можуть виступати держава в цілому (цивільно-правова, конституційна, міжнародно-правова) та її представники – державні службовці та інші особи, уповноважені на виконання функцій держави (адміністративної, кримінальної та дисциплінарної) [13]. З нашої точки зору, про відповідальність держави в єдності її видів, як про принцип правової держави, можна говорити лише в разі розгляду цієї відповідальності як юридичної. Адже «моральна відповідальність не є юридичною відповідальністю. Той факт, що певні суб'єкти несуть одночасно з публічно-правовою відповідальністю відповідальність моральну, не дає змогу зробити висновок про те, що остання

є частиною юридичної відповідальності. Юридична і моральна відповідальність – два самостійні види соціальної відповідальності» [14, с. 14]. Натомість Д.Г. Горбунов протиставив позитивну відповідальність юридичній, фактично звівши останню лише до негативної відповідальності, що не відповідає дуалістичній природі юридичної відповідальності, як єдності позитивної та негативної, на чому наполягає більшість сучасних учених [15]. Варто у цьому зв'язку підтримати позицію Б.З. Кушхової, яка вважає, що позитивна та негативна відповідальність держави доповнюють одна одну, виступаючи як єдина система, що забезпечує функціонування публічної влади. При цьому позитивна відповідальність держави має складнішу природу та є вагомим стимулом належного здійснення управлінських функцій державою [16, с. 10]. Визначаючи лише ретроспективну юридичну відповідальність держави, можна, на думку В.В. Романової, «прийти до парадоксального стану, коли держава буде повною мірою відшкодовувати заподіяну шкоду, спричинену неправовірними діями, але не буде вживати заходів щодо своєчасного та належного виконання органами державної влади та посадовими особами своїх прямих посадових обов'язків» [17, с. 45]. Не можна не погодитися з її висновком у тому, що взагалі «необхідно створити комплексну систему, в рамках якої буде можлива реалізація позитивної відповідальності, а в разі порушення правових норм – і ретроспективної відповідальності. Адже найважливішим у діяльності будь-якого суб'єкта, а особливо держави, є передбачення результатів своєї діяльності й осмислення її суспільної значимості, вираженням яких виступає соціально корисна поведінка» [17, с. 46]. Отже, юридичну відповідальність держави слід розглядати в єдності двох її складників – позитивного (перспективного) та негативного (ретроспективного). Що стосується запропонованого Д.Г. Горбуновим віднесення до сфери юридичної відповідальності держави відповідальності її представників, то, на наш погляд, таке ототожнення не має під собою підстав, адже у разі вчинення певних правопорушень державні службовці можуть нести відповідальність і перед державою.

У юридичній літературі трапляється класифікація відповідальності на штрафну (каральну) відповідальність та правовідновлюючу, яку окремі фахівці намагаються адресувати і державі як суб'єктові права. Інваріантом такого підходу слід розглядати підхід, запропонований у роботі білоруської вченої С.М. Шабунович, яка пропонує виокремлювати правовідновлювальну, що виражається в нематеріальній, та компенсаційну, що виражається в матеріальній формі, відповідальність держави [18]. На наш погляд, підстав для розмежування цих двох видів юридичної відпо-

відальності держави немає, оскільки в них відображаються різні функції юридичної відповідальності як такої – каральна та правопоновлююча. Вважаємо, що як в юридичній відповідальності держави загалом, так і в кожному її окремому виді зокрема відображаються обидві вказані функції. Як зауважує з цього приводу Г.С. Патюлін, «правовідновлювальна відповідальність може і мусить мати місце в усіх галузях права у разі порушення будь-якої правової норми. Вона може виражатися не тільки в компенсації завданої матеріальної шкоди, поновленні на роботі незаконно звільненої особи, але і у скасуванні незаконних рішень державних та інших органів, звільнення невинуватого з-під варті, у спростуванні брехливих свідчень тощо» [14, с. 12].

З точки зору А.І. Кожевникова, інститут юридичної відповідальності держави є міжгалузевим інститутом, який одночасно функціонує в межах двох правових систем – міжнародної та національної. У кожній з них держава виступає самостійним суб'єктом відповідальності [19]. Відповідно, залежно від правопорядку (національного чи міжнародного) можна виокремити національну та міжнародну відповідальність держави як суб'єкта права. Такий підхід слід загалом підтримати, вказавши на нетотожність підстав, порядку притягнення до відповідальності, правового режиму (національного чи міжнародного) притягнення до відповідальності, інстанції відповідальності (внутрішня чи зарубіжна), юридичні наслідки тощо.

В.О. Кіслухін з підстав розмежування приватного та публічного права виокремлює приватно-та публічноправову відповідальність. Часом така класифікація виявляється застосовною і до юридичної відповідальності держави [20, с. 87–147]. Проте, на наш погляд, мають рацію Р.Л. Хачатуров і Д.А. Липинський, які звертають увагу на те, що всі види юридичної відповідальності держави, незважаючи на сферу правовідносин, мають публічно-правовий характер, оскільки визначаються державою [21]. На думку С.В. Песіна, юридична відповідальність держави за національним законодавством багатьох європейських країн, наприклад, має як приватноправовий (у разі реалізації державою цивільної правосуб'єктності), так і публічноправовий характер (під час здійснення нею публічно-владних функцій) [22]. Проте такий характер відповідальності набуває залежно від сфери дії держави, що аж ніяк не специфікує види самої відповідальності держави. Отже, виокремлення приватно- та публічноправової відповідальності держави вважаємо некоректним та зайвим.

І.А. Толстова пропонує таку класифікаційну модель юридичної відповідальності держави: 1) залежно від того, хто підпадає під заходи відповідальності: а) юридична відповідальність держави як цілого; б) юридична відповідальність

держави як сукупності органів і посадових осіб, які реалізують державні повноваження (що конкретизується в конституційній, кримінальній, цивільній, адміністративній і дисциплінарній відповідальності); 2) залежно від суб'єкта, якому заподіяно шкоду: а) відповідальність перед організацією; б) відповідальність перед особою; 3) залежно від збігу заподіювача шкоди (правопорушника) та суб'єкта юридичної відповідальності: а) юридична відповідальність, за якої суб'єкт відповідальності та заподіювач шкоди збігаються (наприклад, у разі реалізації кримінальної та адміністративної відповідальності представників держави); б) юридична відповідальність, за якої заподіювач шкоди і суб'єкт відповідальності не збігаються (наприклад, у разі реалізації цивільної відповідальності) [20]. Що стосується цієї класифікаційної моделі, то вона, на наш погляд, теж не позбавлена вразливих або суперечливих позицій. Так, неправомірним вважаємо ототожнення відповідальності держави як цілого з відповідальністю її частин – органів. Вочевидь, органи та їх посадові особи несуть внутрішньоорганізаційну відповідальність перед самою державою, а не перед третіми особами. Крім того, залежно від суб'єкта, якому заподіяно шкоду, можна виокремити не лише особу та організацію, але також суспільство, іншу державу тощо. Розмежування заподіювача шкоди та суб'єкта відповідальності за її вчинення має сенс, проте виокремлення кримінальної та адміністративної відповідальності представників держави у цій ситуації позбавлене сенсу, оскільки в цих випадках ідеться про відповідальність саме представників держави, а не самої держави. Відповідальність держава несе з підстав наявності в неї вини, коли вона сама своїми діями призвела до суспільно шкідливих наслідків, а так само підстав без вини, коли вона несе відповідальність за діяльність своїх органів та посадових осіб. При цьому в останніх випадках юридичну відповідальність держави можна диференціювати залежно від законодавчо закріпленого (чи за відсутності такого закріплення) права держави звертати регресні вимоги до своїх представників, що так само по-різному вирішується як у національному законодавстві, так і в законодавстві інших держав.

У юридичній літературі також трапляються спроби обґрунтувати диференціацію видів юридичної відповідальності держави залежно від процедурних конструкцій притягнення до відповідальності. При цьому виокремлюють конституційну, адміністративну, судову та внутрішньоорганізаційну відповідальність [23, с. 14].

Торкаючись питання виокремлення видів юридичної відповідальності держави за галузевою ознакою, маємо визнати, що і в цьому разі відсутня концептуальна єдність щодо переліку відповідних видів. До такого переліку, зокре-

ма, у межах загальнотеоретичної юриспруденції та галузевих правових наук включають кримінально-правову, адміністративно-правову, цивільно-правову, дисциплінарну (В.В. Копейчиков, О.М. Овчаренко). Деякі автори визначають додаткові або специфічні види юридичної відповідальності, як, наприклад, матеріальну (М.І. Іншин, Л.М. Корнута, О.М. Коротка), еколого-правову (А.П. Анісімов, М.М. Брінчук), конституційно-правову (В.В. Книш, О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко), муніципально-правову (М.С. Долгополова, І.О. Алексеев), міжнародно-правову (І.І. Лукашук, Л.В. Сперанська), фінансову (С.Є. Батиров, А.Й. Іванський), бюджетну (В.І. Чернадчук, Н.Я. Якимчук), податкову (А.А. Гогін, Т.А. Гусєва), сімейно-правову (О.С. Турусова), процесуальну (Д.А. Ліпінський, В.О. Меліхов). Відзначимо, що більшість таких видів відповідальності підпадає під класичну систему диференціації: бюджетна, податкова та екологічна можуть бути підвидом адміністративної, сімейно-правова – частково цивільної та частково адміністративної тощо [23, с. 17–18].

Попри розбіжності у виокремленні тих чи інших видів юридичної відповідальності за галузевою ознакою, не всі вони можуть бути адресовані державі, як наприклад, дисциплінарна та адміністративна. Хоча, наприклад, у Франції адміністративна відповідальність держави розглядається поряд із майновою, але там вона має швидше характер конституційно-правової. Немає, на наш погляд, підстав для протиставлення матеріальних та процесуальних видів юридичної відповідальності стосовно держави як з огляду на слабку процесуалізацію цього інституту загалом, так і на неможливість застосування якоїсь однієї «матеріальної» відповідальності поза процесуальним порядком її здійснення. Принципово важливим є виокремлення міжнародно-правової, цивільно-правової (майнової) та конституційно-правової відповідальності держави. До останнього часу дещо дискусійним було виокремлення кримінальної відповідальності держави, проте з появою ґрунтовних досліджень [24] її слід визначити різновидом міжнародно-правової відповідальності.

Дещо більш деталізовану класифікацію видів юридичної відповідальності держави пропонують М.С. Демкова, С.С. Куба, І.О. Лавриненко, Д.Я. Український, поєднуючи диференціацію на позитивну і негативну юридичну відповідальність держави із галузевим підходом до такої класифікації. З їхньої точки зору, зокрема, позитивну відповідальність держави «можна охарактеризувати як активне усвідомлення та добровільне виконання особами, що представляють державу (її органи) та органи місцевого самоврядування, своїх обов'язків перед суспільством та громадянами, усвідомлення змісту власних діянь та від-

повідність цих діянь зобов'язанням правового та морально-правового характеру. Тобто позитивна відповідальність – це специфічна гарантія того, що держава, в тому числі в особі своїх органів, та органи місцевого самоврядування будуть виконувати всі покладені на них зобов'язання як обов'язок вчинити певні діяння. Юридична відповідальність в ретроспективному плані загалом розуміється як покладення на суб'єкта відповідальності незалежно від його згоди зобов'язань, настання несприятливих для нього наслідків, зокрема застосування покарання (санкції) за порушення норм права» [11, с. 8]. Додатково ці вчені звертають увагу й на те, що «для відповідальності держави натеper характерні такі приватноправові ознаки, як наявність спору, судовий порядок розгляду спірних правовідносин, формальна рівність сторін у процесі, декларування обов'язку відшкодування шкоди в повному обсязі. Публічно-правовий характер проявляється в таких рисах, як обмежений перелік правопорушень, внаслідок яких застосовуються санкції, відсутність свободи вибору конкретних засобів доказування, оцінки розмірів заподіяної шкоди, видів санкцій, а також форм, джерел та обсягів відшкодування. Окрім того, відповідальність держави має переважно компенсаційно-соціальний характер [11, с. 9].

Таким чином, види юридичної відповідальності держави, з одного боку, відображають загальнотеоретичні підходи до класифікації видів юридичної відповідальності як такої, а з іншого боку, виявляють специфіку саме держави як універсальної політико-правової організації суспільства.

Специфікація видів юридичної відповідальності держави також по-різному відображає діалектику наукових уявлень про співвідношення позитивного та природного, публічного та приватного права, уявлення про позитивну та негативну юридичну відповідальність, про особливості впливу суб'єктного «субстрату» на специфікацію видів юридичної відповідальності держави тощо.

Відповідно до критичного аналізу вищенаведених класифікаційних підходів до осмислення такого правового феномена основними видами юридичної відповідальності держави слід визнати: за сферою прояву: позитивну та негативну відповідальність; залежно від правопорядку, в межах якого вона інституціалізується та проявляється: національну та міжнародну; за суб'єктом прояву (перед ким конкретно держава несе відповідальність): відповідальність перед особою, суспільством, іншими державами, нинішніми та прийдешніми поколіннями; за галуззю закріплення: конституційно-правову, міжнародно-правову, цивільно-правову відповідальність; залежно від наявності судової чи позасудової інстанції настання і визначення: судову та позасудову відповідальність; залежно від процесуально-право-

вої забезпеченості: процесуально забезпечену та процесуально незабезпечену; залежно від нормативно-правового рівня фіксації: передбачені конституційними та/або законодавчими нормами; залежно від наявності чи відсутності власної вини: відповідальність власне держави (як цілісного апарату) та відповідальність держави за дії державних органів чи їх посадових осіб (субсидіарну).

Видове розмаїття юридичної відповідальності держави не є сталим, а відображає динаміку розвитку генерального інституту юридичної відповідальності, а також втілює тенденції юридизації суспільного життя, межі державного втручання у суспільні справи, диверсифікацію державних функцій та тенденції (і можливості) їх делегування на супранациональний (міжнародний) чи субнаціональний (громадянського суспільства) рівні.

Повнота осмислення всіх реально наявних видів юридичної відповідальності держави має стати науково-доктринальною основою для конструювання законодавчих норм, які мають заповнити прогалини в правовому регулюванні юридичної відповідальності держави в сучасній Україні, з урахуванням національної і зарубіжної правової практики та наявних трендів новітнього правового розвитку.

Література

1. Свириденко Г.В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 215 с.
2. Скрипнюк О. Сучасна конституційно-правова доктрина України. *Право України*. 2013. № 12. С. 16–32.
3. Черкасов О.В. Єдність і диференціація відповідальності у трудовому праві України : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Харків, 2015. 21 с.
4. Кислухин В.А. Виды юридической ответственности : автореф. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Москва, 2002. 26 с.
5. Ягудина В.М. Юридическая ответственность: система и классификация : автореф. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Москва, 2010. 31 с.
6. Ягудина В.М. Пределы подразделения системы юридической ответственности на виды. *Юридический мир*. 2009. № 4. С. 78–80.
7. Лобанов С.А. Международная уголовная ответственность за военные преступления : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2018. 495 с.
8. Басін К.В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти). *Держава і право*. 2003. Вип. 19. С. 93–97.
9. Lavrysen L. Protection by the Law : The Positive Obligation to Develop a Legal Framework to Adequately Protect ECHR Rights. Human rights and civil liberties in the 21st century. *Ius gentium: comparative perspectives on law and justice* / Ed. Y. Haeck, E. Brems. Dordrecht, the Netherlands : Springer, 2013. P. 115.

10. Червонюк В.И., Семенов А.В. Ответственность публичных властей как объект законодательного регулирования (технико-юридический контекст). *Юридическая техника*. 2012. № 6. С. 652–661.

11. Демкова М.С., Коба С.С., Лавриненко І.О., Український Д.Я. Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади. Київ : Конус-Ю, 2007. 260 с.

12. Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Ответственность государства за действия должностных лиц : публично-правовая или частноправовая? *Правоведение*. 1993. № 1. С. 72–79.

13. Горбунов Д.Г. Ответственность государства перед гражданином как принцип правового государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2003. 195 с.

14. Патюлин Г.С. Взаимная юридическая ответственность государства и человека. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2010. № 6. С. 7–22.

15. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу : загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2018. 41 с.

16. Кушхова Б.З. Юридическая ответственность публичной власти в современной России : общетеоретический аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2009. 199 с.

17. Романова В.В. Юридическая ответственность государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2007. 165 с.

18. Шабуневич С.Н. Юридическая ответственность государства за нарушение конституционных прав и свобод личности в Республике Беларусь : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; конституционный процесс; муниципальное право». Минск, 2019. 30 с.

19. Кожевников А.И. Субъекты юридической ответственности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 172 с.

20. Толстова И.А. Юридическая ответственность государства и его представителей (теоретико-правовые проблемы) : монография. Москва : Изд-во СГУ, 2013. 189 с.

21. Липинский Д.А., Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности : монография. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 950 с.

22. Песин С.В. Государство как субъект юридической ответственности: теоретико-правовой анализ : автореф. дисс. ... на соискание учёной степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Москва, 2002. 23 с.

23. Колотыркина С.И. Виды ответственности в праве. *Труды института государства и права Российской академии наук*. 2013. № 5. С. 10–20.

24. Антипенко В.Ф. Концепция уголовной ответственности государств. *Московский журнал международного права*. 2017. № (1). С. 64–77.

Анотація

Бакумов О. С. До питання про класифікаційну характеристику юридичної відповідальності держави. – Стаття.

Мета статті полягає у напрацюванні моделі класифікаційної характеристики юридичної відповідальності держави. У статті подається класифікаційна характеристика юридичної відповідальності держа-

ви. Наголошено, що види юридичної відповідальності держави, з одного боку, відображають загально-теоретичні підходи до класифікації видів юридичної відповідальності як такої, а з іншого боку, виявляють специфіку саме держави як універсальної політико-правової організації суспільства. Зазначається, що відповідно до критичного аналізу вищенаведених класифікаційних підходів до осмислення такого правового феномена основними видами юридичної відповідальності держави слід визнати: за сферою прояву: позитивну та негативну відповідальність; залежно від правопорядку, в межах якого вона інституціалізується та проявляється: національну та міжнародну; за суб'єктом прояву (перед ким конкретно держава несе відповідальність): відповідальність перед особою, суспільством, іншими державами, нинішніми та прийдешніми поколіннями; за галуззю закріплення: конституційно-правову, міжнародно-правову, цивільно-правову відповідальність; залежно від наявності судової чи позасудової інстанції настання і визначення: судову та позасудову відповідальність; залежно від процесуально-правової забезпеченості: процесуально забезпечену та процесуально незабезпечену; залежно від нормативно-правового рівня фіксації: передбачені конституційними та/або законодавчими нормами; залежно від наявності чи відсутності власної вини: відповідальність власне держави (як цілісного апарату) та відповідальність держави за дії державних органів чи їх посадових осіб (субсидіарну). Зроблено висновок, що видове розмаїття юридичної відповідальності держави не є сталим, а відображає динаміку розвитку генерального інституту юридичної відповідальності, а також втілює тенденції юридизації суспільного життя, межі державного втручання у суспільні справи, диверсифікацію державних функцій та тенденції (і можливості) їх делегування на супранациональний (міжнародний) чи субнаціональний (громадянського суспільства) рівні.

Ключові слова: види юридичної відповідальності держави, типологія суб'єктів юридичної відповідальності, сфера прояву, види правопорядку, нормативно-правовий рівень фіксації юридичної відповідальності держави, конституційно-правова відповідальність держави, процесуально-правова забезпеченість.

Summary

Bakumov O. S. On the issue of classification characteristic of legal liability of the state. – Article.

The purpose of the article is to develop a model of classification characteristics of legal liability of the state. The article presents the classification characteristic of legal responsibility of the state. It is emphasized that the types of legal responsibility of the state, on the one hand, reflect general theoretical approaches to the classification of types of legal responsibility as such, and, on the other hand, reveal the specificity of the state as a universal political and legal organization of society. The classification characteristic of legal responsibility of the state is described in the manuscript. It is indicated that in the frames of classification approaches critical analysis to this legal phenomenon understanding, the main forms of state legal responsibility are due to: the sphere of expertise (positive and negative); the form of law and order (national and international); to the subject demonstration (the state will have to answer to individual, society, other states, present and previous generations); the branch (constitutional and legal, international and legal, civil and legal responsibility); the existence of judicial and extrajudicial instance (judicial and extrajudicial responsi-

bility); the procedural and legal sufficiency (procedural sufficient and procedural unsafety); the regulation level of fixation (provided by constitutional and/or legal norms); the presence of guilt (the responsibility of the state (as the whole) and the responsibility of the state for the actions of state bodies and their officials (subsidiary responsibility). It is concluded that the types of diversity of legal responsibility of the state are not sustainable, but reflects the dynamics of development of the general institute of legal responsibility, as well as embodies the

tendencies of the legitimization of public life, the limits of state interference in public affairs, the diversification of state functions and tendencies (and opportunities) to delegate them to supranational (international) or sub-national (civil society) levels.

Key words: kinds of legal responsibility of the state, typology of the legal responsibility subjects, purview, forms of law and order, regulation level of fixation the state legal responsibility, constitutional and legal responsibility of the state, procedural and legal sufficiency.